

Uagtsomt manddrab i trafiken – en kunskapsöversikt

Författare: PhD, Universitetslektor, Jörgen Lundälv

Institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet, Göteborg, Sverige

Abstract:

Vilket lärande är möjligt att utveckla ifrån vållandeproblematiken i trafiken? Diskussionen utgår från en artikel som publicerats i *Scandinavian Insurance Quarterly* 2004;85:4:344-352 (Lundälv;J. Det nordiska dödsvållandet – etiologi, erkännande och dom). Sedan 2004 pågår ett forskningsprojekt om vållande till annans död i nordisk vägtrafik. Studien genomförs vid Institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet. Inom ramen för projektet ingår att studera i vilken utsträckning som massmedierna i de nordiska länderna kommit att uppmärksamma och problematisera vållandefenomenet i skaderapporteringen till allmänheten. Flera exempel på senare tids dödsvållande i vägtrafiken presenteras samtidigt som etiologiska faktorer till uppkomsten av dödsvållande problematiseras i samband med föredraget. Vidare diskuteras i vilken utsträckning som socialpolitiska aktiva åtgärder diskuterats i de nordiska länderna för att särskilt angripa skadeetiologin inom området. Bakgrund: Under senare år har i nordiskt vägtrafik uppmärksamats flera svåra skadehändelser där förare gjort sig skyldiga till och i domstol dömts för vållande till annans död. Kunskapen om denna typ av vållandehändelse kan ses som tämligen begränsad i de nordiska länderna. Det saknas bland annat tillförlitlig och överskådlig skadestatistik av denna typ av vållandeproblematik.

Det empiriska underlaget i studien utgår ifrån rättspraxis / prejudicerande domar angående vållande till annans död i högre domstol (hovrätter och Högsta domstol) i de nordiska länderna, statistik över trafikbrott från statistikförande myndigheter i de nordiska länderna (Brottsförebyggande Rådet och Polismyndigheter) medierapporteringen av vållande till annans död i nordisk vägtrafik (tidningsdatabaser).

Fenomenet det nordiska dödsvållandet i vägtrafik är ett okänt och hittills oproblematiserat forskningsområde. Det råder i samtliga nordiska länder brist på en heltäckande statistik. Det finns ingen enhetlig bild eller översikt att hur många trafikmål som ej lett fram till åtal. De socialpolitiska aktiva åtgärderna för att möta vållandeproblematiken skiljer sig mellan länderna. Likaså skiljer sig benämningen och påföljderna för brottet mellan de nordiska länderna. Massmediernas rapportering har även studerats i de nordiska länderna. Härvidlag är det svårt att se några skillnader i hur medierna (särskilt pressen) har rapporterat om denna typ händelse/trafikbrott.

I detta paper presenteras en kort kunskaps- och litteraturöversikt av fenomenet vållande till annans död i vägtrafiken (Uagtsomt manddrab i trafiken) eng. *Involuntary Manslaughter*.

Keywords – svenska: Uagtsomt manddrab i trafiken (vållande till annans död), socialt arbete (psykosocialt stöd, krisintervention), vållandeproblematik, skuld, erkännande.

Session: 6. linie Trafiksikkerhed

År: 2005

Att döda....

"Det är den lyckliga morgonen till en ond dag, ty denna dag skall ett barn dödas av en lycklig man...". Stig Dagerman skrev på 1950-talet novelltexten "Att döda ett barn" (Dagerman, 1952). Texten har filmatiserats flera gånger och sedan i början av 2002 visas den i skolor i Sverige. Massmedia rapporterar varje år om flera tragiska skadehändelser med dödlig utgång som Dagerman även beskrev i sin text. Den svenske journalisten Martin Klepke skriver:

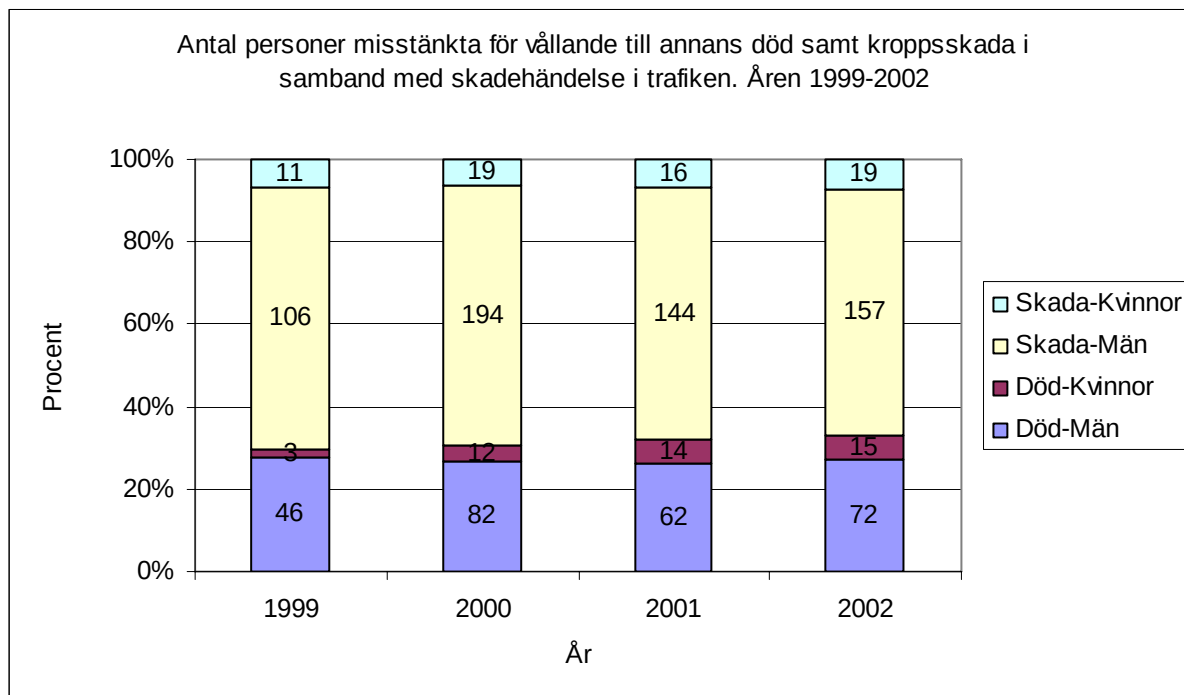
"Jag minns det skärande, skrikande ljudet från de låsta bilhjulen. Mitt i språnget tvärstannar jag. Några centimeter till och bilen hade kört över mig. Jag var elva år och hade just kastat mig ut framför bussen så snart den öppnat dörrarna. Klockan var mycket och jag skulle komma för sent till skolan. Jag såg upp mot mannen bakom ratten. Han såg gammal ut, tyckte jag då. Sakta gick jag över till andra trottoaren innan jag började springa igen, upp mot skolan. Tjugo år senare var jag som jourreporter ute på stan när jag fick larm om en svår olycka bara ett kvarter bort. När jag någon minut senare klev ur vid olycksplatsen hade ambulansen ännu inte kommit. Under olycksbilens hjul stack en liten arm ut. Den lilla armen rörde sig långsamt fram och tillbaka några gånger. Så blev den stilla. Det var i december, några veckor före jul. Två pojkar hade rusat ut framför bussen som de just klivit av. Den unga föraren av bilen hade klippt dem båda. Ingen av dem överlevde. De var båda elva år. Kunde man ha gjort någonting? Kunde något ha hindrat denna och alla senare olyckor där barn blir påkörda och dödade?" (Klepke, 2004).

Introduktion

Trafikskador är ett av vår tids stora folkhälsoproblem (Wolf, 1996; Björnstig, 1998; Lundälv, 2004; Elvik och Truls, 2004; Evans, 2004). Med trafikolyckor eller ett mer lämpligt begrepp – skadehändelser i vägtrafiken ska även förstås de sociala och psykologiska långtidskonsekvenser som kan följa av en krasch. Trafikskador innebär för många som drabbats av skadehändelserna att de även drabbas av betydande välfärdsförluster i samhället (Thorson, 1975; Lereim, 1984; Haukeland, 1996; Lundälv, 1998). Psykosociala aspekter och riskfaktorer i samband med skadehändelser har även uppmärksamats i nordiska studier (Franke och Arvidsson, 2002; Anderson, 2003; Franke, 2003; Olsson och Schulman, 2004). Även socioekonomiska faktorer har studerats under senare år i samband med skaderelaterade händelser i vägtrafiken (Hasselberg och LaFlamme, 2003). I trafikskadesammanhang har en alltmer holistisk approach av folkhälsoproblemet trafikskador kommit att tillämpas. Den vetenskapsteoretiska modell som tidigt introducerades av William Haddon inrymmer skadehändelsens tre faser; pre-crash, crash och post-crash-faserna relaterade till människa, fordon och omgivning (Haddon, 1980). Forskning om vållandefenomenet i samband med dödsolyckor i vägtrafiken har i de nordiska länderna varit tämligen begränsad i avseende skadeetiologiska aspekter och sociala uppföljningsstudier (Jarbrant och Westin, 1970; Lundälv, 2004; Lundälv, 2005). Vilken relevans har då fenomenet vållande till annans död för socialpolitik och särskilt socialt arbete? De välfärdsrättsska resurser och de psykosociala stödresurser som finns bland annat hos sjukhuskuratorer (hospital social work) vid akutmottagningar, intensivvårdsmottagningar och akutpsykiatriska mottagningar har i tidigare socialvetenskapliga och trafikmedicinska studier visat sig vara otillräckliga och/eller okända för trafikskadade och deras anhöriga/närstående (Lundälv, 1998; Olsson och Schulman, 2004). Genom fördjupad forskning av de sociala stödsatser som står trafikskadade och närstående (vid dödsolyckor) till buds och de självupplevelser, copingstrategier och sociala nätverk som aktiveras, är det möjligt att se vilka områden som behöver ytterligare förbättras, effektiviseras och synliggöras för dem som blivit utsatta av den tragiska händelsen. Fenomenet vållande till annans död i de nordiska länderna är ett vållandefenomen som utgör ett sensitivt område för forskning men som

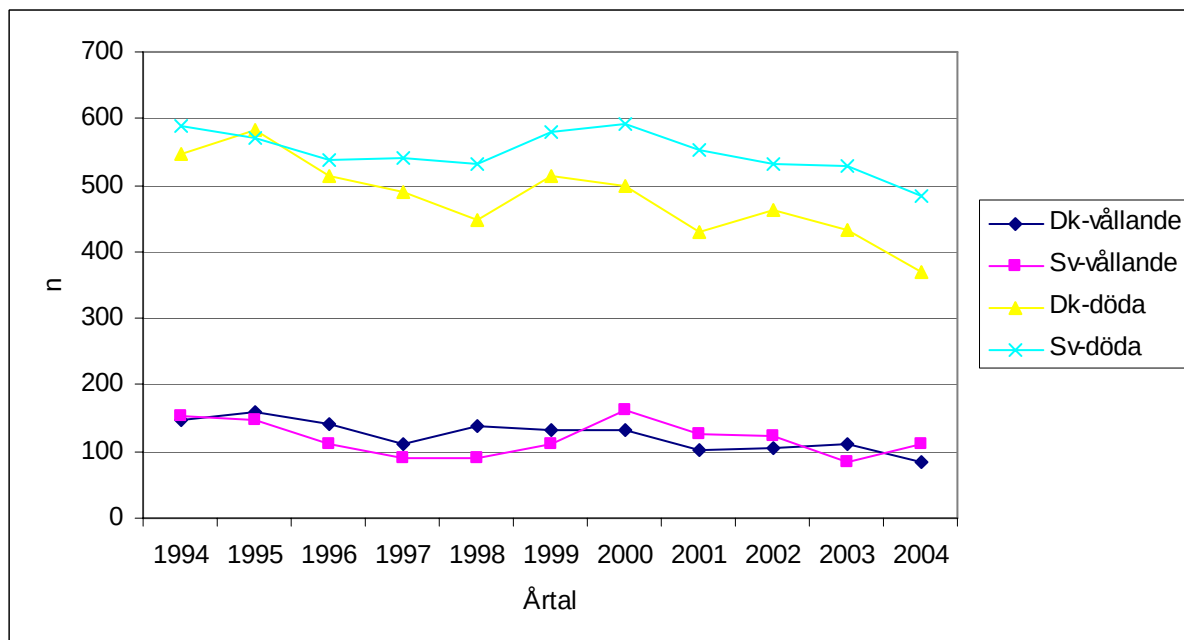
även utgör ett avancerat fält inom socialt arbete.

Figur 1. Vållande till annans död i Sverige – skadeutfall och skadeutveckling åren 1999-2002.

Källa: Brottsförebyggande Rådet, Stockholm.

Figur 2. Antalet anmälda brott "Vållande till annans död" samt antalet skadehändelser med dödlig utgång (dödade) i Sverige och Danmark åren 1994-2004.

Källa: IRTAD – International Road and Traffic Accident Database, Danmarks Statistik, Vägverket, Brottsförebyggande Rådet och Rigspolitiet.

Även medierapporteringen om vållandefenomenet i samband med skadehändelser med dödlig utgång har i de nordiska länderna initialt varit fokuserade på själva "händelsenheten" d.v.s.

skaderapporteringen i media har främst belyst nyhetsjournalistik och den omedelbara tiden efter olyckan. Medierna har även följt upp vållandeolyckorna genom att rapportera utifrån rättsprocessen och det juridiska erkännandet (domen) i olika juridiska instanser. Konsekvenserna för brottsoffrets anhöriga och närstående eller den vållande parten och dennes anhöriga och närstående har skildrats betydligt mer sparsamt i medierapporteringarna i de nordiska länderna. Dessa förhållanden gäller press, radio och tv. Ur skadepreventiva perspektiv och ur andra lärooperspektiv finns härvidlag stora potentialer (Lundälv och Björnstig, 2003; Lundälv och Björnstig, 2004).

Figur 3. Medierapportering av vållande till annans död, etiologi och påföljd i vägtrafiken. Exempel från massmedia i de nordiska länderna åren 2003-2005.

Medieföretag	Rubrik	Datum
TT (Sv)	Dömd för vållande av tre pojkars död	30 januari 2003
Jakobstads tidning (Fi)	Fängelse för dödskörning	4 april 2003
Jakobstads tidning (Fi)	Invalidtaxi-chaufför dömdes för dödsvållande	22 maj 2003
Expressen (Sv)	Körde ihjäl två pojkar – dömdes i dag till 13 000 i dagsböter	6 april 2004
Aftonbladet (Sv)	Straffet för två liv: 18 månader	14 maj 2004
Göteborgs-Posten (Sv)	Två års fängelse för dödsolycka	22 maj 2004
Herning Folkeblad (Dk)	Endnu en cykelrytter død efter Århus-ulykke	8 juli 2005
TV2/FYN (Dk)	20-årig sigtet for uagtsomt manddrab	11 juli 2005

Problem och relevans

Vad kan de inblandade parterna vid en skadehändelse i vägtrafiken lära av själva händelsen? Vad kan omgivningen lära av händelsen och den interaktion och samspel som finns mellan parterna? Detta är frågor som är viktiga och inte alldeles självklart belysta i tidigare forskning och diskussioner. Att vara vållande till en olycka och i en del fall till en skadehändelse med dödlig utgång kan beskrivas utifrån flera olika perspektiv. Vållandeproblematiken kan exempelvis handla om skuld, viktimisering, förlåtelse och erkännande. Begreppen är känsliga och väcker flera sensitiva frågor i en forskningsprocess. Hur ska forskningsmaterialet hanteras? Hur ska intervjuer genomföras i ett sådant sensitivt forskningsfält? Hur ska skuldproblematiken hanteras och beskrivas?

Inom den socialvetenskapliga forskningen torde vållandeproblematiken ha en tydlig relevans. Vilka konsekvenser får en dödsolycka för den vållande parten och för efterförloppet? Hur hanteras själva händelsen av den som är vållande till en medmänniskas död? Vad kan vi andra lära av denna händelse och finns det utrymme för att diskutera den vållande individens erfarenhet av händelsen, processen och efterförloppet? Går det att överhuvudtaget att diskutera förlåtelse och till och med erkännande inom "vållandefältet"?

Inom den ideala kommunikationsgemenskapen

Omsorg som begrepp och fenomen har inom den socialfilosofiska diskussionen som förts av samhällsfilosofer som Jürgen Habermas och Axel Honneth även omfattat omsorgen som moralisk princip. En individ kan enligt Habermas och Honneth få lov att "tillhör en ideal kommunikationsgemenskap". Honneth diskuterar bland annat utrymmet för lidande i sina texter. Honneth skriver: *"En sådan känsla av social tillhörighet i en gemensam livsform kan emellertid*

endast uppstå i den mån som även påfrestningar, lidanden och uppgifter erfars som något gemensamt” (Honneth,s.151, 2003).

För den individ som vållat en annan människas död i vägtrafiken kan händelsen och i själva efterförloppet även påfrestningar och lidandet få efterverkningar och konsekvenser såväl för den egna personliga utvecklingen, rehabiliteringen, copingprocessen men även för det fortsatta förhållningssättet i frågor om mobilitet och trafik. Vad kan vi lära av en dödsolycka? Hur går människan vidare i den mentala bearbetningen av händelsen och hur återverkar denna för människan i dess minne, historia och glömska?

Erkännandet – från juridik till moralisk bildning

Genom att studera fall i samband med vållande till annans död i vägtrafiken är det möjligt att urskilja olika former av erkännande. Ett pågående forskningsprojekt vid Institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet har som syfte att kartlägga vilka former av erkännanden som kan uppkomma i samband med vållandefenomenet. Erkännandet som begrepp och moralisk bildning är frekvent diskuterat i den moralfilosofiska diskursen (Honneth, 1995; Umbreit och Roberts, 1996; Whittaker, 1999; Barkan, 2000; Honneth, 2000; Helmick, 2001; Honneth, 2001; Heidegren, 2002; Honneth, 2002; Fraser, 2003; Johnstone, 2003; Von Hirsch et al, 2003; Connolly, 2004; Honneth, 2004; Heberlein, 2005). Heberlein analyserar förlåtandebegreppet och ställer frågan: ”Är det alltid rätt att förlåta?”. I föreliggande vållandestudie är syftet att studera i vilken utsträckning som vållande part och omgivningen upplever det som moraliskt rätt att använda den vållande individens erfarenhet som ett erkännande i kampen om ett reellt erkännande igenom att låta denna dela den drabbade och dennes närståendes lidande och kamp. Det är även angeläget att se i vilken utsträckning som denna gemensamma (och individuella) kamp kan användas i det skadepreventiva arbetet för att förhindra liknande händelser i framtiden. Begreppet medling (mellan offer och förövare) ligger nära till hands medan begreppet erkännande och dess kamp även inbegriper omgivningen d.v.s. samtliga aktörer det moraliska rummet.

I svenska massmedia har under sommaren 2005 rapporterats om rattfulla testförare åt bilindustrins forsknings- och utvecklingsverksamheter (Dagens Industri, 2005; Dagens Nyheter, 2005; Expressen, 2005). I Sverige planerar biltillverkaren Volvo att genomföra tester med rattfulla testförare på provbana. Tanken är att utveckla ett varningssystem som ska varna bilföraren för att en skadehändelse ska kunna undvikas. I kritiska lägen ska ett varningssystem ta över körningen för att justera tillbaka bilen i sin körbana. Precis som bilindustrin vill tillvarata testförare och erfarenheter hos rattfyllerister är det möjligt att även ta tillvara den erfarenhet som finns av lidande och erkännande hos de fordonsförare som dödat i vägtrafiken och som dömts för brottet vållande till annans död. Är det möjligt att se den vållande personen som en ”social” testperson? Kan han eller hon vara en resursperson att använda i rehabilitering och fortsatt stödverksamhet åt andra i liknande situation? Kan en medlingsverksamhet utvecklas? Kan trafikundervisningen på olika nivåer i samhället utvecklas med hjälp av dessa erfarenheter? I vilken utsträckning kan det sociala arbetet kring kriser och omhändertagande av trafikskadade förbättras med hjälp av dessa erfarenheter? Detta är några frågor som kommer att diskuteras i den kommande studien.

Tack

Studien har genomförts med forskningsstöd av Nordiska Vägtekniska Förbundet (NVF) i Stockholm. Ett tack riktas också till Erik Justesen, vicerigspolitichef vid Rigspolitiet i København för hjälp med statistikfrågor mm, Brottsförebyggande Rådet i Stockholm.

Referenser

- Andersson, A.-L. (2003). Psychosocial Factors and Traffic Injuries. With special emphasis on consequences, risk factors for complications, influence of alcohol and benefits of intervention. Doctoral thesis, Department of Orthopaedics, Institute of Surgical Sciences, The Sahlgrenska Academy at Göteborg University, Göteborg, Sweden.
- Barkan, E. (2000). The Guilt of Nations. New York: Norton.
- Beauchamp, T.L., Childress, J.F. (2001). Principles of Biomedical Ethics, fifth edition. New York: Oxford University Press.
- Connolly, J. (2004). Diversity and Justice: Axel Honneth's Theory of Social Recognition. Paper presented at The Fourth International Conference on Diversity in Organisations, §Communities and Nations at the University of California, Los Angeles, USA 6–9 July 2004.
- Dagens Industri. (2005). Volvo vill köra rattfulla. Dagens Industri den 20 juli.
- Dagens Nyheter. (2005). Volvo vill testa rattfulla förare. Dagens Nyheter den 20 juli.
- Dagerman, S. (1952). Att döda ett barn. Stockholm: Försäkringsbolagens upplysningstjänst.
- Elvik, R., Truls, V. (2004). The handbook of road safety measures. Elsevier Science Ltd. Amsterdam.
- European Commission, Directorate General for Energy and Transport. (2003). Information Gathering on Speeding, Drink Driving and Seat Belt Use in the Member States. Final Report, Part Two. European Commission, Directorate General for Energy and Transport
- Evans, L. (2004). Traffic Safety and the Driver. New York: Van Nostrand Reinhold.
- Expressen. (2005). Testförare som körde ihjäl kvinna brottsmisstänkt. Expressen den 23 februari.
- Expressen. (2005). Rebecca, 2 och mamma nedmejade av testförare. Expressen den 24 februari.
- Expressen. (2005). Volvo vill testa rattfulla förare i Sverige. Expressen den 20 juli.
- Franke, A., Arvidsson, M. (2002). Vägtrafikolyckor. En studie med bilförare som varit involverade i en trafikolycka. Göteborgs Universitet. Institutionen för pedagogik och didaktik. Nr 2002:07.
- Franke, A. (2003). Risktänkande bland bilförare - erfarenheter från fältet. En arbetsrapport. Göteborgs Universitet. Institutionen för pedagogik och didaktik. IPD-rapporter Nr 2003:06
- Fraser, N. (2003). Redistribution or Recognition?: A Political-Philosophical Exchange. London: Verso.
- Haddon, W. (1980). Options for the prevention of motor vehicle crash injury. Isr J Med

16:45–65.

Hasselberg, M., LaFlamme, L. (2003). Socioeconomic background and road traffic injuries: A study of young drivers in Sweden. *Traffic Injury Prevention* 4:249–254.

Haukeland, J.V. (1996). Welfare consequences of injuries due to traffic accidents. *Accident Analysis and Prevention* 28: 63–72.

Heberlein, A. (2005). Kränkningar och förlåtelse. En etisk studie med hänsyn till föreställningar om offer, förövare, skuld och ansvar. Doctoral Thesis. Lunds universitet. Stockholm: Thales.

Heidegren, C.-G. (2002). Symposium on Axel Honneth and Recognition. *Anthropology, Social Theory, and Politics: Axel Honneth's Theory of Recognition. Inquiry* 45:433–446.

Helmick, P. (Ed.). (2001). *Forgiveness and reconciliation*. Philadelphia: Tempelton Foundation Press.

Herning Folkeblad. (2005). Endnu en cykelrytter død efter Århus-ulykke. *Herning Folkeblad* den 8 juli 2005.

Honneth, A. (1995). *The Struggle for Recognition: The Moral Grammar of Social Conflicts*. Cambridge, MA: MIT Press.

Honneth, A. (2000). *Das Andere der Gerechtigkeit: Aufsätze zur praktischen Philosophie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Honneth, A. (2001). Personal Identity and Disrespect. In: Seidman, S., Alexander, J.C. (Eds.), *The New Social Theory Reader*. New York: Routledge.

Honneth, A. (2002). Symposium on Axel Honneth and Recognition. *Grounding Recognition: A Rejoinder to Critical Questions. Inquiry* 45:499–520.

Honneth, A. (2004). *The Morality of Recognition*. London: Polity Press.

Horsens Folkeblad. (2003). Chauffør sigtet for uagtsomt manddrab. Politiet mener at lastbilen Kørte med 90 km/t. *Horsens Folkeblad* den 26 augusti 2003.

Howat, P., Sleet, D., Elder, R., Maycock, B. (2004). Preventing Alcohol-Related Traffic Injury: A Health Promotion Approach. *Traffic Injury Prevention* 5:208–219.

Jarbrant, G., Westin, A. (1970). Likhet inför lagen. En undersökning av brottstyp vållande till annans död i samband med trafikolycka. Kriminalvetenskapliga institutet vid Stockholms universitet, Avdelningen för allmän kriminalvetenskap och kriminalpolitik.

Johnstone, G. (2003). *A Restorative Justice Reader*. Cullompton: William Publishing.

- Klepke, M. (2004). Vuxna har ansvar för barn i trafiken (Kolumnen). Metro, 7 december.
- Lehtimäki, R. (2001). The Conceptions of Traffic Safety among Young Male Drivers. Reports from Liikenneturva 43/2001. Helsinki: Autor Oy.
- Lereim, I. (1984). Traffic Accidents and Their Consequences. Thesis, Faculty of Medicine, Trondheim, Norway.
- Løvik, Kjell. (1986). Ambulansen dreper. Oslo: Dreyers Forlag A/S.
- Lundälv, J. (1998). Förmåga till välfärd. Trafikskadades upplevelser och liv – ett drama om bemästring. Doktorsavhandling. Socialpolitiska institutionen, Helsingfors universitet. Stockholm: Bokförlaget T Fischer & Co.
- Lundälv, J. (2003). Vem vill döda nästa barn i trafiken? Göteborgs-Posten. Debattartikel.
- Lundälv, J., Björnstig, U. (2003). Hur rapporterar svenska massmedier skadehändelser i trafiken? En retrospektiv studie av tidningspress och dess bevakning av skadehändelser och prevention. Scandinavian Journal of Trauma and Emergency Medicine 2003;11(4):184-192.
- Lundälv, J., Björnstig, U. (2004). Rapportering av skadehändelser till medier – svårt för akutläkare. Standardformulär hjälper i den juridiska djungeln av tolkningsmöjligheter. Läkartidningen nr 19, Volym 101, s.1724-1728.
- Lundälv, J. (2004). Det nordiska dödsvållandet – etiologi, erkännande och dom. Scandianvian Insurance Quarterly 2004;85:4:344-352.
- Lundälv, J. (2004). Offerkastet som gårdagens och morgondagens källa för skuld, sorg och skadeprevention. Kulturella Perspektiv – Svensk Etnologisk Tidskrift 2004;2(13):26-31.
- Lundälv, J. (2005). Involuntary Manslaughter in Nordic Road Fatalities: Frequency, Long-Term Consequences, Social Work Interventions, and Social Support in the Nordic Welfare States. Scientific Paper to be presented at the 13th International Conference on Road Safety on Four Continents, to be held in Warsaw, Poland, 5–7 October 2005.
- Mackay. (1999). Involuntary manslaughter in relation to patient care. Med Sci Law 39(4):277–279.
- Macdonald, S., Mann, R.E., Chipman, M., Anglin-Bodrug, K. (2004). Collisions and traffic violations of alcohol, cannabis and cocaine abuse clients before and after treatment. Accident Analysis and Prevention 36:795–800.
- Malt, U. (1988). The long-term psychiatric consequences of accidental injury. British Journal of Psychiatry 153:810–818.

- Mayou, R. A., Ehlers, A., Hobbs, M. (2000). Psychological debriefing for road traffic accident victims. Three-year follow-up of a randomized controlled trial. *British Journal of Psychiatry* 176:589–593.
- National Council for Crime Prevention (BRÅ). (2000). Victim-offender mediation: Final report on a Swedish experiment. BRÅ Report 2000:8. Stockholm: National Council for Crime Prevention (BRÅ).
- Olsson, M., Schulman, A. (2004). Konsekvenserna av en trafikolycka – barns och ungdomars Perspektiv (2004:2). KRIS-projektet. Krisomhändertagande i samverkan. Delrapport V. Stockholm: Enheten för Psykisk Hälsa, Samhällsmedicin, Stockholms läns landsting.
- Olsson, S. (1999). The Hospital Social Worker Then and Now—In Historical Perspective. Doctoral Thesis, Department of Social Work, Göteborg University, Göteborg, Sweden.
- Porrit, D. (1979). Social support in crisis: Quantity or quality? *Social Science & Medicine* 13A:715–721.
- Somerkivi, P. (2000). "I'm a fish in a mesh of a net". Disability, rehabilitation and coping in the network of social support. ("Olen verkon silmässä kala". Vammaisuus, Kuntoutuminen ja Selviytyminen Sosiaalisen Tuen Verkostoissa). Doctoral Thesis. Sosiaalitieteiden laitos, Vammaistutkimusyksikkö, Kuopion yliopisto.
- Thorson, J. (1975). Long-term Effects of Traffic Accidents. Doctoral Thesis, Karolinska Institutet, Stockholm.
- TV2/FYN. (2005). 20-årig sigtet for uagtsomt manddrab. TV2/FYN den 11 juli 2005.
- Umbreit, M.S., Roberts, A.W. (1996). Mediation of Criminal Conflict in England: An Assessment of Services in Coventry and Leeds. Center for Restorative Justice and Mediation. School of Social Work. University of Minnesota, USA.
- Whittaker, D. (1999). Conflict and Reconciliation in the Contemporary World. London: Routledge.
- Wolf, W. (1996). Car Mania: A Critical History of Transport. London: Pluto Press.
- Von Hirsch, A., Roberts, J., Bottoms, A., Roack, K., Schiff, M. (2003). Restorative Justice and Criminal Justice. Oxford: Hart.